

-
- na rubezhe 20–30-kh gg. XX v. / A. V. Sevastianov // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva / NAN Ukrainy, UTOPiK. 2013. Vyp.23. S. 178–206.
2. *Ozenbashly [A. S.-] A. Rol tsarskogo pravitelstva v emigratsii krymskikh tatar / A. S.-A. Ozenbashly // Krym. 1926. № 2. S. 143–146.*
 3. *Vologdin B. P. K voprosu o chislennosti naseleniya v Krymu do zavoevaniya ego russkimi / B. P. Vologdin // Krym. 1927. № 1 (3). S. 104–106.*
 4. *Usov S. A. Naselenie Kryma za 150 let v svyazi s ekonomikoy kraia / S. A. Usov // Krym. 1928. №1 (5), vyp. 1. S. 64–85.*
 5. *Markevich A. I. Pereseleniya krymskikh tatar v Turtsiyu v svyazi s dvizheniem naseleniya v Krymu / A. I. Markevich // Izvestiya AN SSSR. Ser. 7: Otd. gumanitarnykh nauk. 1928. № 4/7. S. 375–405; 1929. № 1. S. 1-16.*
 6. *Pallas P. S. Nablyudeniya, sdelaynye vo vremya puteshestviya po yuzhnym namestnichestvam Russkogo gosudarstva / P. S. Pallas; Otv. red. B. V. Levshin; Sost. N. K. Tkachova. M.: Nauka, 1999. 246 s.*

Севастьянов О. В.

Кримськотатарська еміграція з Криму в вітчизняній історіографії: дискусія на сторінках журналу «Крим» (друга половина 20-х рр. XX ст.).

У статті аналізуються хід і зміст наукової дискусії про чисельність населення Криму в період його приєднання до Російської імперії в кінці XVIII в. і подальших етнодемографічних процесів в регіоні протягом XIX ст., які вплинули на національний склад і економіку краю. Дискусія відбулася на сторінках наукового журналу «Крим» – друкованого органу Товариства з вивчення Криму – найбільш авторитетної дослідницької кримознавчої організації 20-х – початку 30-х рр. XX ст. в масштабах СРСР.

Ключові слова: кримознавство, Товариство з вивчення Криму, журнал «Крым», А.-С. А. Озенбашли, Б. П. Вологдін, С. О. Усов.

Sevastyanov O. V.

Crimean Tatar emigration from Crimea in the domestic historiography: discussion on the pages of the «Crimea» journal (the second half of the 20'th AD).

The article analyzes the course and content of the scientific discussion about the population of the Crimea during its accession to the Russian Empire at the end of the 18th century. and further ethno-demographic processes in the region during the 19th century. which national composition and economy of the region. The discussion took place on the pages of the scientific journal «Крым» – the printed organ of the Society for the Study of Crimea – the most authoritative research krymological organization of the twenties and early 30s. XX century in the scales of the USSR.

Key words: Crimean Studies, Society for the Study of the Crimea, journal «Крым», A.-S. A. Ozenbashly, B. P. Vologdin, S. A. Usov.

УДК 94(438)«1918-1939»:325.8

В.В. ГАЙДАЙ

УЧАСТЬ КЛЕРИКАЛЬНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ (1918 – 1939)

Розглядається діяльність громадських організацій клерикального (церковного) характеру, висвітлено їх участь в суспільно-політичному житті міжвоєнної Польщі, а також показано роль римо-католицької церкви та окремих церковних діячів у державних та громадських процесах.

Ключові слова: громадські організації, Польща, клерикалізм, християнська демократія, церква, католицизм, політика, суспільство.

Роль католицької церкви в історичному розвитку Польщі й житті польського суспільства настільки велика, що потребує окремого дисертаційного дослідження або ґрунтовного висвітлення в монографіях чи на конференціях. Католицизм ввів Польщу в клуб цивілізованих держав, став джерелом національної ідентичності поряд з польською мовою, був стимулюючим чинником, що сприяв виникненню писемності, літератури, освіти, а в наступні роки також й науки та книгодрукування. Римо-католицький клір відігравав провідну і часто – головну роль в суспільно-політичному

житті Польщі, не говорячи про повсякденне життя, де церква як інституція і церква як споруда (храм) стала невід'ємною частиною побуту поляків й в середні віки й у новітній час, адже навіть зараз, в космополітичній, ліберальній й мультикультурній Європі поляки лишаються найрелігійнішою нацією. Можна навести ще один переконуючий факт, що свідчить про надзвичайно сильні позиції католицизму в Польщі це – фактична відсутність т. зв. Реформації та діяльності протестантських церков на польських землях. Це й не дивно, адже римо-католицька віра була важливою ланкою політики польських королів, а саме – її захист та поширення, що можна чітко простежити у XIV-XVII ст., коли Польщею всупереч документально задекларованій толерантності до православ'я фактично було насаджено католицизм населенню Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, насамперед його еліті, а згодом й значній частині населення, якщо й не у вигляді римо-католицизму, то у вигляді уніатства. Яскравим прикладом цього є церковний собор у Бересті 1596 р.

Безумовно, найголовнішою заслугою католицької церкви на польських землях була її підтримка й егіда, яку вона всіляко надавала різним верствам населення, на відміну від інших католицьких країн, де в багатьох випадках церква стала елітарною одиницею, дуже часто недосяжною для простого обивателя або зберігала консервативну дистанцію між собою і паствою. В Польщі ж церква була відкрита до діалогу і допомоги як магнату, так і найбільшому селянину. Очевидно, що така згуртованість польського суспільства й католицької церкви була головною причиною неуспіху Реформації в Польщі. Підтримка церкви особливо відчутною була протягом 123 років розділу Польщі, при проголошенні незалежності у 1918 році, в період Другої світової війни та в період Польської народної республіки. Акцентуючи увагу на підтримці церквою польської нації в період втрати Польщею незалежності у 1795-1918 рр., варто зазначити, що вона отримала адекватну до своїх дій нагороду від польської еліти, яка опанувала владний олімп відродженої Другої Речі Посполитої й посіла звичне для себе місце духовного наставника польського суспільства, окрім цього виконуючи роль неофіційної гілки влади.

Тема участі римо-католицької церкви в громадсько-політичному житті Другої Речі Посполитої майже не досліджена у вітчизняній історіографії. Вона згадується або в контексті висвітлення політичної активності інтелігенції або релігійних громад міжвоєнної Польщі. З українських істориків-полоністів можна виділити праці Л. Алексієвця [6; 7] та Я. Вовк [8], де в загальному плані висвітлено діяльність католицької церкви в суспільно-політичному житті Польщі 1918-1939 рр., політику польської влади щодо релігійних конфесій, деякі інші моменти даної проблематики.

Серед польських вчених ця проблема висвітлена значно ширше. Варто акцентувати увагу на працях Ю. Бенушкевича [1], Г. Дильонгової [9], Р. Качмарика [4], Ю. Жарновського [5]. Взаємозв'язок католицької церкви й держави піднімав також відомий політичний польський діяч, один з лідерів польської націонал-демократії Р. Дмовський [2].

Серед зарубіжних авторів, які досліджували дану тематику можна виокремити британського історика Н. Девіса [10] та російського Р. Юсупова [11]. В монографічному дослідженні останнього суспільно-політична активність деяких католицьких організацій та католицького кліру висвітлена в загальному контексті суспільно-політичного життя польської інтелігенції.

Отже, фактична відсутність окремого дослідження на дану тематику в українській історіографії є підставою для актуалізації цього питання, як важливого вектора розвитку українсько-польських стосунків, особливо в галузі науки та дослідження спільної історії, побудові конструктивного наукового, культурного та громадсько-політичного діалогу, а також з'ясування маловивчених історичних фактів,

які в умовах тоталітаризму в Україні і в Польщі лишалися недослідженими або перебували в стані дослідження та ідеологічної обробки марксистських істориків.

Згідно з Конституцією 1921 року, католицька церква була урівнена з іншими конфесіями, проте зберегла багато зі своїх привілеїв. У 1925 р. держава визнала самостійність католицької церкви. Клір, як особлива група інтелігенції складався з кардинала — примааса Церкви, 5 митрополитів, 21 архієпископа, 70 єпископів, 10,4 тис. священників та 1,8 тис. ченців. Церква намагалася грати в суспільстві роль надкласової і надпартійної сили, проте все таки в країні діяли партії та організації близькі до неї. Насамперед близькими були ті суспільно-політичні рухи, які базувалися на консерватизмі, християнсько-демократичній ідеології, традиційних устоях польського суспільства. Такими організаціями були Народова партія робітничача і партія Християнської демократії (ХД). Ці партії мали локальний вплив, позаяк на майже всіх виборах до сейму, що відбувалися в досанаційний період здобували від 3 до 4% голосів виборців [11, с. 29]. Але співпрацею з партіями церква не обмежилася і під її егідою створювалися громадські організації, католицькі спілки, клуби тощо.

Насамперед, варто зауважити, що громадські католицькі організації дуже часто виконували просвітницьку функцію. До найбільших таких рухів досліджуваного періоду можна віднести організацію «Відродження» і «Juventus Christiana». Вони істотно вплинули на формування свідомої віри католицької інтелігенції. Також не остання роль цих організацій полягала в подоланні неписьменності серед населення що активно проводилася починаючи з 1921 року [9, с. 134].

Всупереч розповсюдженій серед марксистських дослідників-полоністів думці, що інтелігенція міжвоєнної Польщі була під сильним впливом католицької церкви, зазначимо, що насправді варто стверджувати зворотне – польська інтелігенція була в цілому або пасивною по відношенню до церкви або навіть антиклерикальною. Тому у 1931 р. під егідою католицької церкви в Польщі було створено Спілку польської католицької інтелігенції (СПКІ) метою якої й було об'єднання якщо не всієї, то значної частини польської інтелігенції. На чолі цієї спілки став ксьондз А. Шиманський, ректор Люблінського католицького університету [11, с. 29-30]. Отже, Спілка польської католицької інтелігенції прагнула залучити до своїх лав світську інтелігенцію й студентство, виступаючи за перебудову суспільства на національних та християнських цінностях. СПКІ відкидала комунізм, як шкідливу для поляків ідеологію, але разом з тим виступала проти антисіонізму й інших «крайньо правих випадів ендеції». С. Вишинський – майбутній примаас Польщі та вчитель Івана Павла II, а в ті роки професор соціології і ректор Християнського робітничого університету, пояснював антикомунізм цієї організації наступними причинами: «Костьол бореться з комунізмом тому, що повністю спотворює природу суспільства, його єдність та цілісність. Боротьба класів, яку проголошує комунізм, тримає «державу майбутнього» в постійній напрузі, а революційні методи роблять неможливим добробут навіть пригнічених класів, з комунізмом також пов'язано знищення цілої низки суспільних цінностей ...» [1, с. 217-218; 11, с. 30].

Одним з найбільших громадських рухів клерикального характеру була Католицька акція, або ж Католицька дія – під такою загальною назвою увійшла в історію ціла низка католицьких громадських організацій, в тому числі й на теренах Польщі. Створення католицьких організацій розпочалося ще у 1919 р. в основному на теренах південних дієцезій (єпархій) РКЦ Польщі, така географія пояснювалася більшим відсотком релігійності та духовності серед населення [8, с. 10-11]. Передбачалося, що такі організації стануть завдяки авторитету католицької церкви допоміжною силою в об'єднанні польської нації, її згуртованості, подолання важких наслідків багаторічної окупації й поділу. Була й суто церковна та церковно-просвітницька складова діяльності католицьких організацій, так вони мали підтримувати церковну пресу та

видавництва, нагляд за духовним станом школярів, популяризація християнських принципів у повсякденному житті тощо [5, с. 141].

Спроби створення такого руху були здійснені ще до початку Першої світової війни. Тоді Об'єднання польської молоді за підтримки католицького кліру, зокрема, краківського єпископа Адама Стефана Сапєги розгорнуло доволі широку діяльність серед молоді щодо її релігійного виховання і піклування про її моральний рівень. Але на повну силу, католицький громадський рух розгорнув свою діяльність на рубежі 1919-1920 рр. Після виходу у світ енцикліки папи Пія XI «*Ubi arcano Dei*», в якій зокрема згадувалось про Католицьку акцію, як про світську організацію, покликану захищати церкву від її ворогів, до католицького суспільно-політичного руху почала долучатися значна кількість політично активної й релігійної громадськості [1, с. 282]. В умовах політичної кризи в Польщі у 1926 р. в серпні у Варшаві відбувся з'їзд представників римо-католицького кліру, релігійно активної інтелігенції та діячів консервативних політичних угруповань, який увійшов в історію, як Католицький з'їзд. На ньому було порушено кілька важливих питань. Частина з них стосувалася виховання молоді в системі християнських цінностей, а також формуванню традиційної католицької родини. В ході з'їзду було прийнято петицію до єпископату РКЦ Польщі щодо необхідності створення Польської католицької ліги. В петиції зокрема зазначалося: «Акція ще досі немає на теренах Польщі одностайної програми діяльності та сильної й об'єднаної організації [5, с. 165]. Відповідь католицьких єпископів не забарилася, багато з них розіслали архіпастирські листи із закликом долучення всіх католиків до Ліги та об'єднання всіх католицьких рухів під її егідою.

У вересні 1928 р. постала Комісія єпископату, яка мала координувати діяльність Католицької акції. У її склад увійшов в т.ч. тоді вже краківський архієпископ Сапєга. Конференція єпископату проаналізувала релігійний стан в Польщі і на початку 1929 р. був вже готовий тимчасовий проект устрою Католицької акції (за основу взяли італійський варіант). Остаточне рішення утворення Католицької акції в Польщі пришвидшив лист ватиканського секретаря кардинала П. Гаспаррі до кардинала А. Хлонда у квітні 1929 р. Гаспаррі підкреслював в нім роль і необхідність появи цієї організації на польських землях [4, с. 301-302]. Врешті по дискусії під час Конференції єпископату Польщі в цьому самому місяці, вирішено про утворення Польської акції.

На засіданні у вересні 1929 р. юридична комісія єпископату Польщі вирішила утворити в Познані головне центральне управління Польської католицької акції. У червні 1930 р. вона отримала цілісний конституційний Статут для цілої країни, який в листопаді затвердив папа Пій XI. Також в листопаді примас Август Хлонд утворив Головний Інститут католицької акції з місцеперебуванням в Познані. Його очолив єпископ Валентин Димек, небесним патроном оголошено святого Войцеха, а головну щорічну урочистість визначено на свято Христа Царя. У 1930-1932 роках в окремих єпархіях було утворено єпархіальні інститути католицької акції. На початку 1931 р. почав виходити центральний друкований орган Акції – щомісячник «Католицький Рух» [1, с. 285; 10, с. 359-360].

Католицька акція на польських теренах швидко політизувалась, хоча офіційно церква перебувала поза політикою. Про заполітизованість свідчить не лише активна участь церковних діячів в суспільно-політичних процесах в державі, вплив на громадську думку, а й промова папського нунція архієпископа Ф. Мармаггі щодо ключових завдань польської католицької акції, під час якої він акцентував увагу на необхідності церкви та громадсько-політичних організацій, орієнтованих на неї, боротися «проти проявів масонства та більшовизму» [5, с. 296-297].

Реакційний режим санації в цілому підтримував дії церкви й Акції, а відтак польський уряд дуже часто йшов на зустріч католицькому духовенству в питаннях

правового оформлення католицького політичного руху, зокрема, спрощував умови створення й реєстрації його громадських організацій. Так, за підтримки центральної влади Католицькій акції вдалося лише за літо-осінь 1934 р. створити 4 католицькі громадські організації – Католицьку чоловічу спілку з центром у Варшаві, Католицьку жіночу спілку – в Познані, там же було утворено Католицьку молодіжну жіночу спілку, четвертою організацією стала Католицька юнацька спілка. Організації мали триступеневу будову – спілка, яка охоплювала весь простір країни, ділилася на відділи, які діяли в окремо взятих єпархіях, ті ж в свою чергу ділилися на підвідділи, які були закріплені за конкретною парафією [1, с. 314].

Варто також зазначити, що подібні до суто римо-католицьких громадських організацій, свої спілки мали греко-католики й вірмени. Центром їхньої громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності було м. Львів. Там греко-католики мали аналог Інституту католицької акції, щоправда їхня суспільна активність була в рази меншою за активність Католицької акції не лише через значну відмінність в кількості римо та греко-католиків в міжвоєнній Польщі (64,8% й 10,4% відповідно за даними національного перепису 1931 р.), а й головним чином через перешкоджання як польської влади, так і польських шовіністів в діяльності греко-католицьких спілок, навіть попри конкордат з Ватиканом, де обстоювались права українських та білоруських греко-католиків [9, с. 132-134].

Римо-католицькі громадські організації на відміну від греко-католицьких розвивалися не лише безперешкодно, а й як вже зазначалося – при прямій підтримці влади, офіцерства, впливових політиків. Відтак, спостерігалось зростання їхнього членства – з 660 тис. в 1936 до 750 тис. в 1939 р. [4, с. 300].

Отже, римо-католицька церква користуючись авторитетом серед польського суспільства й значної частини політикуму відігравала провідну роль не лише в побутовому й культурному, а й суспільно-політичному житті міжвоєнної Польщі, а створені під її егідою організації виконували не лише просвітницьку функцію, а були прямим інструментом впливу католицької церкви на польську громадськість й політику.

1. *Benyskiewicz J.* Społeczeństwo, władza, państwo w latach 1918-1939, Zielona Góra 1991, 580 s.
2. *Dmowski Roman.* Kościół, Naród i Państwo. Режим доступу: http://biblio.ojczyzna.pl/HTML/DMOWSKI_Kosciol-Narod-Panstwo.htm
3. *Dmowski Roman.* Polityka polska i odbudowanie państwa, t. I, Warszawa 1988, 288 s.
4. *Kaczmarek Ryszard.* Historia Polski 1914-1989. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2010, 992 s.
5. *Zarnowski J.* Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939. Warszawa, 1973. 434 s.
6. *Алексієвець Л. М.* Польща: шляхи відродження державної незалежності: 1918-1939. Т.: Економічна думка, 2002. 270 с.
7. *Алексієвець Л. М.* Польща в 1918-1926 р.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою: Автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2007. 32 с.
8. *Вовк Я. О.* Політика Польської держави стосовно християнських конфесій (1918-1936рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / КНУТШ. К., 2006. 21 с.
9. *Дильонгова Г.* Історія Польщі 1795-1990 / Пер. з пол. М. Кірсенка. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
10. *Дэвис Норман.* Сердце Европы. М.-Вроцлав: Летний сад; Коллегиум восточной Европы им. Яна Новака, 2010. 527 с.
11. *Юсупов Р. Р.* Власть и интеллигенция: Из истории Польши XX столетия (1918-1980 гг.). Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1996. 312 с.

References

1. *Benyskiewicz J.* Społeczeństwo, władza, państwo w latach 1918-1939, Zielona Góra 1991, 580 s.
2. *Dmowski Roman.* Kościół, Naród i Państwo. Режим доступу: http://biblio.ojczyzna.pl/HTML/DMOWSKI_Kosciol-Narod-Panstwo.htm
3. *Dmowski Roman.* Polityka polska i odbudowanie państwa, t. I, Warszawa 1988, 288 s.
4. *Kaczmarek Ryszard.* Historia Polski 1914-1989. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2010, 992 s.

5. *Żarnowski J.* Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939. Warszawa, 1973. 434 s.
6. *Aleksievets L. M.* Polesha: shlyahi vldrozhennya derzhavnoYi nezalezhnostf: 1918-1939. T.: Ekonomichna dumka, 2002. 270 s.
7. *Aleksievets L. M.* Polesha v 1918-1926 r.: osoblyvosti vidrozhennya natsionalnoi derzhavnosti, formuvannya suspilno-politychnoho ustroiu: Avtoref. dys. d-ra ist. nauk: 07.00.02 / Chernivetskyi nationalnyi un-t im. Yurii Fedkovyicha. Chernivtsi, 2007. 32 s.
8. *Vovk Ya. O.* Polityka Polskoi derzhavy stosovno khrystyianskykh konfesii (1918-1936 rr.): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.02 / KNUTSh. K., 2006. 21 s.
9. *Dilonhova H.* Istoriiia Polshchi 1795-1990 / Per. z pol. M. Kirsenka. K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007. 239 s.
10. *Devis Norman.* Serdtse Evropy. M.-Vrotslav: Letniy sad; Kollegium vostochnoy Evropy im. Yana Novaka, 2010. 527 s.
11. *Yusupov R. R.* Vlast i intelligentsiya: Iz istorii Polshi XX stoletiya (1918-1980 gg.). Kazan: Izd-vo Kazanskogo un-ta, 1996. 312 s.

Гайдай В. В.

Участие клерикальных общественных организаций и католической церкви в общественно-политической жизни межвоенной Польши (1918 – 1939).

Рассматривается деятельность общественных организаций клерикального (церковного) характера, освещены их участие в общественно-политической жизни межвоенной Польши, а также показана роль римско-католической церкви и отдельных церковных деятелей в государственных и общественных процессах.

Ключевые слова: общественные организации, Польша, клерикализм, христианская демократия, церковь, католицизм, политика, общество.

Haidai V. V.

Participation of clerical public organizations and the Catholic Church in the socio-political life of interwar Poland (1918-1939).

The activity of public organizations of a clerical (church) nature is considered, their participation in the socio-political life of interwar Poland is highlighted, as well as the role of the Roman Catholic Church and individual church figures in state and social processes.

Keywords: public organizations, Poland, clericalism, Christian democracy, church, Catholicism, politics, society.

УДК 94:329:141.82(100)

І.В. РИМАР

ВПЛИВ ПОЗИЦІЙ Й. СТАЛІНА НА ФОРМУВАННЯ ТАКТИКО-СТРАТЕГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ІІІ ІНТЕРНАЦІОНАЛУ (1935-1943 РР.)

На основі документальних та наукових джерел охарактеризовано зміни тактико-стратегічних моделей ІІІ Інтернаціоналу, прослідковано вплив внутрішньополітичних чинників у СРСР та зовнішньополітичних процесів у Західній Європі на даний процес упродовж 1935-1943 рр. Виявлено характерні особливості тактико-стратегічних моделей ІІІ Інтернаціоналу, їхнє становлення, внутрішню еволюцію, особистий вплив Й. Сталіна на зміни та формування комінтернівських моделей. Основну увагу приділено характеру функціонування Інтернаціоналу, як одного із зовнішньополітичних інструментів впливу Радянського Союзу на комуністичні партії країн Західної Європи у 1935-1943 рр. Використано ідеї Ж. Бодрійяра у якості головного підходу до аналізу проблеми тактико – стратегічних моделей ІІІ Інтернаціоналу та їх трансформації.

Ключові слова: Й. Сталін, Комінтерн, тактико-стратегічна модель, Великий терор, Друга світова війна, Ж. Бодрійяр, «після оргії», симулякр, прецесія, медіум.

Кожен вибуховий момент у світі, на думку французького філософа-постмодерніста Ж. Бодрійяра, – це оргія. «Це момент звільнення в будь-якій сфері. Звільнення політичного і сексуального, <...> сил відтворюючих та руйнівних, <...> жінки та дитини, <...> підсвідомих імпульсів, <...> мистецтва» [2, с. 2].

Розшифровуючи тезу про вибуховий момент, як оргію, філософ вказує, що кожний період оргії супроводжується революційним станом заперечення попередніх